

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

אוניברסיטת בר-אילן

דף שבו עי

פרשת שמות, תשע"ו
מספר 1151

בית הספר ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

“חס ושלום שמוה רבינו נתרשל מן המילה” אבינועם כהן

בשמות ד: כד-כו מסופר: “וַיְהִי בַדֶּרֶךְ בְּמִלּוֹן וַיִּפְגְּשׂוּהוּ הַיְיָ וַיִּבְקֹשׂ הַמֵּיתוּ. וַתִּקַּח צִפְרָה צֹר וַתִּכְרַת אֶת־עַרְלַת בְּנֶהּ וַתִּגַּע לְרַגְלָיו וַתֹּאמֶר כִּי חֲתוּדֵי־מַיִם אֵתָה לִי. וַיִּרְף מִמֶּנּוּ אִז אָמְרָה חֲתָן דְּמַיִם לְמוֹלֶת.”

מפשט הדברים ברור, וכן מוסכם על המפרשים,¹ שמושה היה אמור להיענש בגין התרשלותו במצוות מילה. למרות זאת הזדעק ר' יוסי (בן חלפתא) והכחיש נחרצות מוסכמה פשוטה זו: “חס ושלום שמוה רבינו נתרשל מן המילה!” מה עומד מאחורי הזדעקותו זו, וכיצד ניתן לנמקה? את הדברים נבחן בהקשרם המלא בבבלי, נדרים לא ע"ב - לב ע"א (ומקבילותיהם):

[מתני':]... [1] רבי ישמעאל אומר: גדולה מילה - שנכרתו (ונזכרו) עליה שלש עשרה בריתות (יג פעמים "ברית", בפרשת מילת אברהם בבר' יז-א-כב). [2] רבי יוסי אומר: גדולה מילה - שדוחה את השבת חמורה. [3] רבי יהושע בן קרחה אומר: גדולה מילה - שלא נתלה (נשתהה) לו למשה הצדיק עליה מלא שעה (אלא עמד להיענש מיד). [4] רבי נחמיה אומר: גדולה מילה שדוחה (אפילו) את הנגעים (שבד"כ אסור לקוצצם). [5] רבי אומר: גדולה מילה - שכל המצות שעשה אברהם אבינו לא נקרא שלם עד שמל, שנאמר: התהלך לפני והיה תמים. [6] דבר אחר: גדולה מילה - שאלמלא היא לא ברא הקדוש ברוך הוא את עולמו, שנאמר: פה אָמַר ה' אֶסְלֵא בְרִיתִי יוֹמָם וְלַיְלָה חֻקֹת שְׁמַיִם וְאֶרֶץ לְאִשְׁמֹתַי (ירמ' לג:כה).

כמה מן הדעות שבמשנה חזרו ונשנו בכרייתות המוסבות עליה (ודילגנו עליהן), ואף הוצעה דעה חדשה: “גדולה מילה - ששקולה כנגד כל המצות שבתורה...”. נתמקד בחידושו המפתיע של התנא ר' יוסי, המתנצח עם דעת רבי יהושע בן קרחה: [גמ':] תניא, ר' יהושע בן קרחה אומר: גדולה מילה - שכל זכיות שעשה משה רבינו לא עמדו לו כשנתרשל מן המילה, שנאמר: “וַיִּפְגְּשׂוּהוּ הַיְיָ וַיִּבְקֹשׂ הַמֵּיתוּ”. אמר רבי יוסי. כצ"ל!²: ח"ו שמושה רבינו נתרשל (בירושלמי: נתעצל) מן המילה, אלא כך אמר: אמול ואצא - סכנה היא, שנאמר: “וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי בְּהִיוֹתָם פְּאָבִים” וגו'. אמול ואשהא שלשה ימים – הקב"ה אמר לי “לך שוב מצרים”! אלא מפני מה נענש משה? מפני שנתעסק במלון תחלה, שנאמר: “וַיְהִי בַדֶּרֶךְ בְּמִלּוֹן”. רשב"ג אומר: לא למשה רבינו בקש שטן להרוג אלא לאותו תינוק... דרש רבי יהודה בר ביזנא: בשעה שנתרשל משה רבינו מן המילה... תניא... [7] ד"א: גדולה מילה - ששקולה כנגד כל המצות שבתורה, שנאמר: “כִּי עֲלִיּוֹת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה” וגו'.

שבעה תנאים, וביניהם ר' יוסי עצמו (מס' 2), הצהירו אפוא על מעלת מצוות המילה: “גדולה מילה”. יש להניח שר' יוסי, כשאר חז"ל, היה ער לפשט הכתוב,³ אלא שסירב לקבל שהייתה כאן “התרשלות”. הוא הצדיק כה היטב את שיקולי התלבטותו ההלכתית של משה, עד שנאלץ לתלות בו עברה אחרת (“שנתעסק במלון תחילה”),⁴ אף שאינה עולה מפשט הכתוב. אכן, גם האמורא רבי יהודה בר ביזנא (זבידא/זבינא?)⁵ דרש בניגוד לדעתו של ר' יוסי: “בשעה שנתרשל משה... (לפני מס' [7]).

מה גרם לו לר' יוסי לכפור בנחרצות ב“התרשלותו” של משה? לכאורה, די להציע שהוא נחרד מן האפשרות,

* פרופ' אבינועם כהן, המחלקה לתלמוד אוניברסיטת בר אילן. המאמר מוקדש לע"נ אבא מרי, חיים בן רחמים הכהן ז"ל.

¹ רש"י, רשב"ם, אברבנאל, ספורנו ועוד, וכן חז"ל (להלן) - ר"י בן קרחה ור"י בר ביזנא.

² כך הוא בכתב היד וכן בירושלמי (שם פ"ג [דף לח טור ב]), וכן מוכח ממיקומו בין שני חכמי דורו, ר"י בן קרחה, ורשב"ג השני בדפוס: “רבי”, וקשה, כרונולוגית, שהרי ייצא שרבי נרשם לפני אביו, רשב"ג.

³ “אין כל ספק שהדרשנים היו מודעים תמיד למה שהם מכנים בדרך כלל ה'משמע' של מלות המקרא, כלומר לפירוש המילולי והרגיל של המלה המקראית והמשמעות של הפסוק המקראי”. ראו י' פרנקל, דרכי האגדה והמדרש, א, גבעתיים 1991, עמ' 83.

⁴ בין המפרשים יש שהציעו עברות אחרות, כגון ה"חזקוני" (ר' חזקיה בן מנחם), שם: “ד"א: 'ויבקש המיתו' - למשה, שהרי היה לו למול את בנו ולהניחו עם אמו וללכת לבדו בחפזו בשליחתו של מקום. והוא הלך לאט לרגל אשתו ובניו שהולך עמו”. ועיינו גם בפירושיהם המפתיעים של בעל הכתב והקבלה ורש"ר הירש.

⁵ עיינו היימאן, תולדות תנאים ואמוראים, לונדון 1910, עמ' 555, והשוו עם ח' אלבק, מבוא לתלמודים, ת"א תשכ"ט, עמ' 244.

האבסורדית, לדעתו, שמשה רבנו, גדול הנביאים, התרשל במצווה כה חשובה.⁶ אפשר גם שהזדעקתו כרוכה בתופעת האפולוגטיקה הנפוצה במדרשי חז"ל,⁷ שנטו ללמד זכות על אבות האומה, ולתקן רשמים שליליים באשר להתנהגותם. אכן, אין סיבה לשלול אמתותן של שתי אפשרויות אלו, וכמותן מצאנו גם בפרשנותו (וברש"י).⁸

ברם, דומה שאין להסתפק בנימוקים הללו. ראשית, האם סביר שאך מקרה הוא, שמאז תקופת ה"זוגות" ועד לסוף תקופת התנאים (כ-350 שנה!) לא נאמרה ההכרזה "גדולה מילה", אלא דווקא בדורו של ר' עקיבא ובדור תלמידיו, כדלהלן: עמיתו, ר' ישמעאל (מס' [1]), תלמידו ר' עקיבא: ר' יוסי עצמו [2] ור' נחמיה [4], ובני דורם - ר' יהושע בן קרחה [3], ורשב"ג, שהיה מעורב בדיון (לפני מס' [7])? וכשהרעיון התפרסם, הוסיפו עליו גם בדור הבא - ר' יהודה הנשיא ואחרים [5], [6], [7]. שנית, האם רק מקרה הוא, שבכל הספרות התלמודית הענפה, המאזכרת את דבריו של ר' יוסי, אין ציטוט שלו בלשון "חס ושלום" (שכוונתו הס מלהזכיר!), אלא כאן בלבד? כלומר, בשום סוגיה לא נקט ר' יוסי בלשון הזו, והדבר אומר דרשני.

ר' יוסי היה מחמשת תלמידיו המובהקים של ר' עקיבא, המנהיג הרוחני של מרד בר כוכבא, והללו נסמכו בשעת המרד בידי ר' יהודה בן בבא (בבלי סנהדרין יד ע"א ומקבילתה). לפיכך נראה לנו להציע, שאת דרשת ר' יוסי, כדרשות רבות של חז"ל,⁹ יש להבין על רקע האירוע ההיסטורי הבולט ביותר בזמנו: גזירות הדריינוס¹⁰ (ומרד בר כוכבא), המתוארות בפי ר' נתן, עמיתו של ר' יוסי. שניהם היו עדים למרד ולתוצאותיו הקשות:¹¹

ר' נתן אומר: "לְאֵהָבֵי וְלְשִׁמְרֵי מִצְוֹתַי" - אלו ישראל שהם יושבין בארץ ישראל ונותנין נפשם על המצות. מה לך יוצא ליהרג? על שמלתי את בני; מה לך יוצא לישרף? על שקראתי בתורה; מה לך יוצא ליצלב? על שאכלתי המצה; מה לך לוקה מאפרגל (נ"א: מכף הרגל; מאה פרגול)? על שנטלתי את הלולב.¹²

תנא אחר בדור שאחרי ר' יוסי כבר הספיק לגבש דעה מהתוצאות שראו עיניו בסביבתו: "תניא, רבי שמעון בן אלעזר אומר: כל מצוה שמסרו ישראל עצמן עליהם למיתה בשעת גזרת המלכות, כגון עבודת כוכבים ומילה - עדיין היא מוחזקת בידם" (בבלי שבת קל ע"א).

לאור כל האמור, דומה שההצהרות "גדולה מילה", שחזרו ונשנו בפי החכמים שחוו את המרד, היו אקטואליות ביותר, ובאו בעיקר כתגובה לגזירת המילה, וכחלק מן הצעדים לשכנע את הציבור היהודי להפר את גזירת המילה ולקדש שם שמים. אם נכונים הדברים, יש לראות את התבטאותו המזדעקת והחריגה של ר' יוסי: "חס ושלום שנתרשל משה!" כתגובה לחשש שמא "התרשלותו" של משה תהווה דוגמה שלילית עבור פשוטי העם: תחת מורא המלכות הרשעה עלולים היו להתפתות ולציית לגזירה, ואולי אף לדון קל וחומר בעצמם: 'אם משה רבנו נתרשל במצווה זו, אנו - הרחוקים ממעלת צדיקותו וגדולתו, ולא עוד אלא שאנו שרויים בסכנת נפשות, למה זה נידרש לקיימה במסירות גדולה ממנו?'

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

כתובתנו באינטרנט: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha/>

כתובת המייל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' עמוס פריש
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

⁶ השוו: "ר' שמעון בן אלעזר אומר... ואני אומר חס ושלום שתעלה על דעתו של צדיק זה (משה)... איפשר למי שנאמר בו לא כן עבדי משה וגו' תעלה על דעתו שיאמר אין המקום מספיק לנו ולבהמתנו?" (תוספתא סוטה פ"ו ה"ז, מהדורת ש' ליברמן, עמ' 187).

⁷ דוגמאות רבות לכך אצל ר' היינמן, דרכי האגדה, גבעתיים 1974, במפתח לספרו, ערך "אפולוגטיקה", עמ' 275.

⁸ דוגמאות: [1] "ויך את המצרי ויטמנהו בחול" - לא הכהו ממש, אלא "הזכיר עליו שם המפורש והרגו". שמו"ר, שמות א: כט (מהדורת א' שנאן, ירושלים תשמ"ד, עמ' 89). ואולם מוכח שלא הייתה זו מסורת מקובלת, שהרי ר' אביתר חלק ואמר "באגרוף הרגו", ובנוסח הדפוס נוסף: "וי"א מגריפה של טיט נטל והוציא את מוחו" (ועיי"ש שנאן, הע' 29). במדרש אחר הוצדקו מעשיו באכזריות של מצרי זה (ראו שם, א: כח). [2]: כיצד הרשה משה לעצמו לדור בכיתו של "כהן מדין" (=לעבודה זרה)? רש"י הביא מהמדרש (שם, א: לב. ועיינו שנאן, עמ' 94) שיתרו חזר בתשובה.

⁹ דוגמאות רבות הובאו, למשל, בספרו של א"א אורבך, חז"ל - פרקי אמונות ודעות, ירושלים תשל"א, מפתח, ערך "נצרות, נוצרים", עמ' 639. דוגמה לפולמוס היהודי-נוצרי הבאנו בדף השבועי מס' 188 (נשא, תשנ"ז), בדבר הסתירה המדומה בין הפסוק "ישא ה' פניו אליך" לפסוק "אשר לא ישא פנים". ומאוחר יותר בהרחבה: A. Cohen, "The Lord Shall Lift up His Face to You" (Numbers 6:26) - An Anti-Christian Polemical Midrash by the Sages?, *Studies in Rabbinic Judaism and Early Christianity (Text and Context)*, editor: D. Jaffe, Liden-Boston: Brill, 2010, pp. 67-84.

¹⁰ ההיסטוריונים נחלקו בשאלה אם הגזירות קדמו למרד בר כוכבא או שבאו בעקבותיו, כי המקורות נראים סותרים זה את זה. ראו בעיקר: א' אופנהיימר וב' איזק, "תולדות המחקר של מרד בר כוכבא", מחקרים בתולדות ישראל בתקופת המשנה והתלמוד (לקט מאמרים בעריכת ר' גפני), ירושלים 1994, עמ' 110-133. לשאלה זו אין נפקות לענייננו.

¹¹ מכילתא דרבי ישמעאל יתרו, מסכתא דבחדש, פרשה ו (מהד' האראוויטץ-רבין [תש"ל], עמ' 227), ובשינויים - במדרש תנאים לדברים, ה: ט (מהדורת ד"צ הופמן, עמ' 21), ובמקבילות מאוחרות יותר.

¹² אמנם היו שפקפקו במסורת התלמודית, כולל בגזירת המילה, בטענה שאין זה הולם את הסובלנות הדתית של רומא כלפי הדתות שתחת שליטתה. אך כנגדם כתב ג' אלון: "ברם אין מקום לספק קל שבקלים, שמסורות הללו אמת הן" (תולדות היהודים בארץ ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, כרך ב, מהד' שלישית [תשל"א], עמ' 45, ושם דיונו בעמ' 43-47, 60-61). ראו עוד דיוניהם של אופנהיימר ואיזק על מה שקדם למרד ועל גורמיו (לעיל, הע' 10), עמ' 118-126, 131-133.